

ББК 63.4 я5 (Укр.)

УДК 902

А 87

Редакційна колегія: член-кореспондент НАН України С.Д. Крижицький
член-кореспондент НАН України О.П. Моця
д.і.н. Д.Н. Козак
д.і.н. Г.Ю. Івакін
д.і.н. Л.Л. Залізник
д.і.н. В.В. Отрощенко
д.і.н. О.В. Сухобоков
д.і.н. Р.В. Терпиловський
к.і.н. В.Л. Миц
д.і.н. Н.О. Гаврилюк, головний редактор

Рецензенти: д.і.н. В.М. Зінько, д.і.н. Г.І. Шаповалов

Друкується за постановою Вченої ради ІА НАН України № 5 від 05.06.2007 р.

Концепція і укладач: д.і.н. Н.О. Гаврилюк

А 87 **Археологічні дослідження в Україні 2005-2007 рр.:** Збірка наукових праць / За ред. Н.О. Гаврилюк. — Вип. 9. — Київ-Запоріжжя: ІА НАН України, Дике Поле, 2007. — 528 с.

ISBN 978-966-2994-19-3

У 152 публікації (17 відносяться до польового сезону 2005 р.; 110 – 2006 р.; 1 – 2007 р.; 4 — до наукового фонду ІА НАНУ; 11 — методам природничих наук в археології; 9 — хроніці та інформації) з багатьма ілюстраціями 238 авторами представлені результати розкопок та розвідок практично всіх археологічних культур України.

Для археологів, істориків, антропологів.

ББК 63.4 я5 (Укр.)

А 87 **Археологические исследования в Украине 2005-2007 гг.** Сборник научных трудов / Под ред. Н.А. Гаврилюк. — Вип. 9. — Киев-Запорожье: ИА НАН Украины, Дикое Поле, 2007. — 528 с

ISBN 978-966-2994-19-3

В 152 публикации (17 относятся к полевому сезону 2005 г.; 110 - 2006 г.; 1 - 2007 г.; 4 — Научному фонду ИА НАНУ; 11 — методам естественных наук; 9 — хронике и информации) с многочисленными иллюстрациями 238 авторами представлены результаты раскопок и разведок практически всех археологических культур Украины.

ББК 63.4 я5 (Укр.)

А 87 **Archaeological Researches in Ukraine 2005-2007:** Collection of scientific works / Editor N.A.Gavriliuk. — Issue 9. — Kiev-Zaporizhzhia: IA NAS Ukraine, Dikoe Pole, 2007. — 528 p.

ISBN 978-966-2994-19-3

By 238 authors in 152 publications (17 of them concern the field season of the 2005; 110— 2006; 1 — 2006; 4 — Scientific Fund of the Institute of Archaeology of NASU; 11 — questions of the technique of natural sciences; 9 — current events and information) with numerous illustrations are submitted results of excavations and reconnaissances of all spectrum of archaeological cultures all over Ukraine.

© Інститут археології НАН України, 2007

© Автори статей, 2007

© Н.О. Гаврилюк – укладання, 2007

© Дике Поле, 2007

ISBN 978-966-2994-19-3

Аксьонов В.С., Бабенко Л.І.

Харківський історичний музей

Поховання IV ст. до н.е. поблизу смт Коротич

Аксенов В.С., Бабенко Л.І. Погребение IV в. до н.э. возле пгт Коротич. Публикация посвящена погребению IV в. до н.э. возле пгт Коротич Харьковской области, совершенном в катакомбе с северо-восточной ориентировкой покойника. Погребальный инвентарь представлен железным наконечником копья и браслетом.

Aksienov V.S., Babenko L.I. Burial of the 4th century BC near the urban settlement Kоротич. It is catacomb burial. The defunct has been orientated on the North-East. The funeral stock is presented by the iron spear point and the bracelet.

У серпні 2006 р. до відділу археології Харківського історичного музею звернувся громадянин В.Р. Дубінін з проханням оглянути частково зруйноване під час проведення земляних робіт на його присадибній ділянці давнє поховання. Виїзд на місце з метою обстеження пам'ятки виявив наступну картину.

Поховання знаходилося на підвищенні правого берега р. Уди, на північно-західній околиці смт Коротич Харківського р-ну Харківської обл., в 300 м на південь від автотраси Харків–Київ (рис.1). В 1,5 км на північний схід розташований відомий Коротичанський курганий могильник скіфської доби, де свого часу було відкрито декілька поховань першої половини V ст. до н.е. (Бандуровский, Буйнов 2000, 53; Бабенко 2006, 55-57).

Залишки курганного насипу над могилою не простежувалися. Однак нема підстав для беззаперечної атрибуції даного поховання як ґрунтового – насип цілком міг бути знівелюваним під час забудови присадибної ділянки.

Поховання було виявлене під час викопування колодязя для вигрібної ями, край якого на глибині 1,35 м зачепив північно-східну частину поховальної камери та частину дромосу, зруйнувавши череп, праву ключицю, верхню частину правої плечової кістки та декілька ребер небіжчика. Крім цього, було знайдено залізне вістря спису, що, зі слів господаря ділянки, лежав нижче черепа небіжчика, поперек кістяка, втулкою на північний захід.

Враховуючи загрозу повного знищення пам'ятки внаслідок як подальших господарських робіт, так і прояву зацікавленості «чорних археологів», було, за погодженням зі Слобожанською археологічною службою, прийняте рішення про дообстеження поховання. Був складений розкоп, що перекривав згодатні розміри поховання. Від сучасної поверхні до глибини 0,3 м йшов шар гумусованого ґрунту чорного кольору з включеннями побутового та будівельного сміття сучасного походження. З глибини 0,3 м починався шар материкового ґрунту однорідного жовтого кольору високої щільності. Перехід чорноземного шару у материк дуже чіткий, без вираженого перехідного шару. На глибині близько 1,1 м була зафіксована верхівка склепіння камери у вигляді плями чорного кольору підтрикутної продовгува-

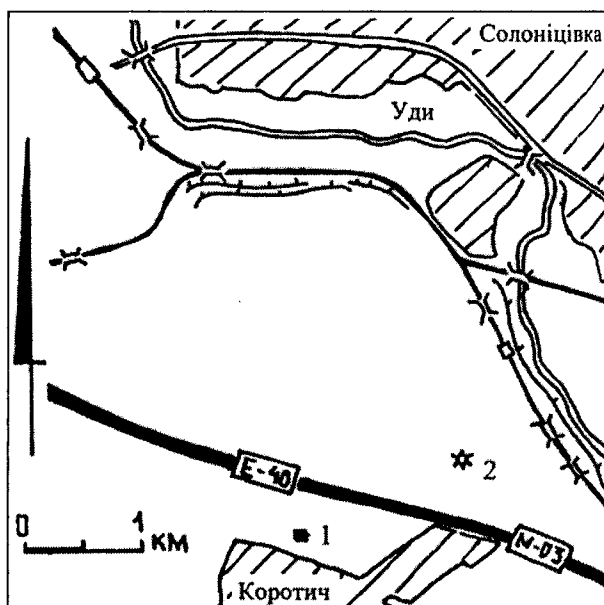

Рис. 1. Ситуаційний план поховання поблизу смт Коротич: 1 – катакомбне поховання; 2 – курганий могильник скіфського часу

тої форми з нерівними краями, спрямованої вершиною на південний захід. Донизу пляма розширювалася до меж поховальної камери, яка мала вузьку продовговату у плані форму, що поволі звужувалася від входу до торцевої стінки. Простежена довжина камери $\approx 1,9$ м, ширина біля входу – 0,5 м, у районі торця – 0,3 м. Торцева частина камери закруглена. Глибина камери від рівня сучасної поверхні біля входу – 1,35 м, в районі торця – 1,6 м. Таким чином, камера мала похиле дно, що поволі заглиблювалося у бік торця з перепадом глибин у 0,25 м. Зафіксовано також незначний уклін дна могили донизу від південно-східної до північно-західної стінки. Висота склепіння не перевищувала 0,4 м, помітно зменшуючись до торцевої стінки (рис.2, 1).

Місце переходу камери в дромос зруйноване колодязем вигрібної ями. Перетин дромосу чітко простежувався на зачищеній стінці колодязя у вигляді плями чорного кольору аркоподібної форми шириною 0,25 м та висотою $\approx 0,4$ м¹.

¹ Через особливості забудови присадибної ділянки була відсутня можливість для дослідження залишків дромосу та вхідної ями.

Кістяк належав молодому чоловіку 20–25 років, череп доліхокранний, європеїдний². Він лежав у витягнутому положенні на спині, головою до входу камери, на північний схід (азимут 35°). Ліва рука розташована паралельно тулубу, кисть правої руки розміщена поверх кульшового суглоба. Ноги прямі, витягнуті, схрещені в районі кісточок. Права нога лежала зверху лівої, носки ступнів розвернуті у протилежні боки. У верхній частині правого передпліччя знаходився залізний браслет з тонкого дроту.

Незважаючи на відсутність даних про форму вхідної ями, з високою часткою ймовірності можна допустити, що за класифікацією В.С. Ольховського коротичанська катакомба належить до II типу варіанту 2А – однопромоєна однокамерна катакомба, довга вісь вхідної ями та камери якої знаходиться на одній прямій (Ольховский 1991, 27).

Таким чином, коротичанський комплекс доповнює перелік катакомбних поховань скіфської доби сіверськодонецького регіону, що були виявлені попередніми дослідженнями та репрезентовані «курганом-зольником» поблизу с. Черемушна (Либеров 1962, 82, рис.22), курганами № 2 поблизу с. Новий Мерчик (Шрамко, Бойко 1988, 102, 103, рис. 3), № 1 біля с. Рідний Край (Бандуровский, Буйнов 2000, 37, 38, рис.47), № 4 поблизу с. Веселе (Шрамко 1992, 112-115, рис. 1, 1-3) № 28 Пісочинського могильника (Бабенко 2005, 31, 46, 47, рис.35, 3, 4).

Для поховань скіфського часу при достатній строкатості характерне переважання орієнтування небіжчиків, в залежності від локальних особливостей, головою на захід та південь. Однак і орієнтування на північний схід, що можливо є сезонним відхиленням від північного чи східного напрямів, отримало широке розповсюдження, хоча у жодному випадку воно не було домінуючим, складаючи зазвичай незначний відсоток серед поховань з визначеним орієнтуванням. Найкраще поховання з подібним орієнтуванням репрезентовані серед пам'яток степового Причорномор'я скіфського часу (IV-III ст. до н.е.), де із 738 випадків зі встановленим орієнтуванням північно-східний напрям зафіксований у 41 небіжчика, східний – у 99, північний – у 73, причому орієнтування на північний схід відоме як у ямних, так і в катакомбних похованнях і репрезентоване у всіх локальних групах, окрім інгулецької (Ольховский 1991, 58, 67, 102, 103, табл.15, 16).

Безсумнівно привертає увагу особливості пози небіжчика – схрещеність ніг у районі кісточок та розміщення кисті правиці на верхній частині стегна. Ряд дослідників (Вязьмитина 1972, 166; Бунятян 1977, 135) подібне положення кінцівок пов'язують зі впливом схід-

² Визначення наукового співробітника Музею природи ХНУ ім. В.Н. Каразіна В.Л. Бондаренка, якому ми висловлюємо щирі вдячність

ного, савромато-сарматського поховального обряду, де подібні поховання складають також помітну частку – за підрахунками К.Ф. Смирнова в савроматських пам'ятках VIII-IV ст. до н.е. відомі 39 випадків з положенням руки на тазу (11,1%) та 8 зі схрещеними ногами (2%; у монографії В.С. Ольховського помилково вказано втричі більше значення – 6,2% (Ольховский 1991, 153) (Смирнов 1964, 94, табл.4). Однак, за подібними показниками савроматські поховання несуттєво перевершують пам'ятки степового Причорномор'я і навіть поступаються за деякими параметрами пам'яткам Криму цього ж часу. Так, у пам'ятках степового Причорномор'я пізньоскіфського часу відомо 10 випадків зі схрещеними ногами (1,36% від загальної кількості комплексів зі встановленим положенням кістяка) та 50 з рукою на стегну чи тазу (6,78%) (Ольховский 1991, 101). Ще краще (у процентному відношенні) подібні поховання представлені у синхронних пам'ятках Криму – відомі 5 комплексів зі схрещеними ногами (3,23%) та 15 з рукою на стегну чи тазу (9,7%) (Ольховский 1991, 139). Очевидно, мав рацію В.С. Ольховський, який допускав можливий універсалізм подібного явища (Ольховский 1991, 153).

Можливо, причини подібного положення кістяка у коротичанському похованні пов'язані не стільки з особливостями поховального обрядності, а із завузкими розмірами камери (0,5 м біля входу та 0,3 м біля торця). Для полегшення прощтовхування небіжчика у камеру його тіло потребувало максимального знерухомлення, що було досягнуто за рахунок зв'язаних в районі кісточок ніг та прив'язаних до тулуба рук.

Відсутність слідів пограбування могили свідчить про збереження практично повного складу поховального інвентарю (за виключенням предметів з нетривких матеріалів), що не вирізняється репрезентативністю.

Особливості місцеположення наконечника списа свідчать на користь того, що перед покладенням у могилу ратище списа було зламане поблизу втулки наконечника. Злам ратища списа перед покладенням у могилу мав місце у поховальній практиці населення скіфського часу у тому випадку, коли довжина списа перевищувала розміри могили, що не дозволяло покласти спис цілим (Черненко 1984, 232). Подібне пояснення цілком прийнятне і для нашого випадку.

Залізне вістря спису має досить оригінальний вигляд і вирізняється короткою тонкою втулкою та формою продовжуваного гостролистого пера з сильним розширенням у нижній частині. Кінчик вістря та край пера у декількох місцях відламані. Посередині пера, по всій його довжині проходить грановане ребро. В нижній частині втулки пробито наскрізний отвір овальної форми для фіксації вістря спису на ратищі.

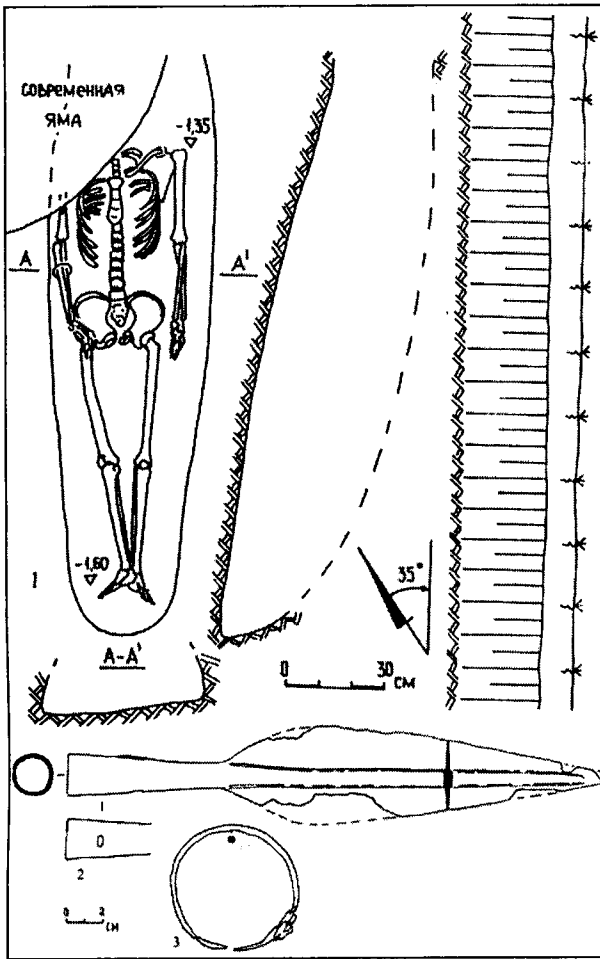

Рис. 2. План поховання та інвентар: 1 – план та розріз поховання; 2 – наконечник списа; 3 – браслет. Матеріал: 2, 3 – залізо

Всередині втулки присутні залишки зітлілої деревини. Загальна довжина – 29,3 см, довжина пера – 20,5 см, ширина пера у місці найбільшого розширення – 5,3 см, глибина втулки – 7 см, діаметр втулки – 2,3 см. Співвідношення довжини пера до довжини втулки – 2,4:1 (рис.2, 2). Вістря списів з подібною формою пера, як з ребром, так і без нього були знайдені в курганах № 2 біля с. Красний Поділ на Херсонщині (Полин 1984, 112, рис.13, 4), № 487 біля с. Макіївка (Галанина 1977, 25, табл.10,10), № 14 Стеблівського могильника (Скорый 1997, 30, рис.53, 1), № 4 поблизу с. Новоселка (Бессонова 1994, 23, рис.5, 1,2), № 1/1 біля с. Яснозор'є (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1994, 46, рис.2, 2), № 12 біля с. Тернове (Савченко 2004, рис.5, 4), № 25 Пісочинського могильника (Бабенко 2005, 85, рис.34, 2). Схожу форму гранованого ребра мав наконечник списа з кургану № 454 біля с. Макіївка (Галанина 1977, табл.7, 18).

Залізний браслет округлої форми (діаметр 6,9 см) з ледь звуженими кінцями, що майже дотикаються одне одного (рис.2, 3). Виготовлений із тонкого, круглого у перетині дроту (ді-

метр 0,4 см). За класифікацією, розробленою В.Г. Петренко, браслет належить до першого варіанту шостого типу, найбільш репрезентативного серед подібних прикрас скіфського часу. Браслети цього типу з'являються в пам'ятках VI ст. до н.е. і продовжують існування до IV ст. до н.е. Однак всередині типу значно краще репрезентовані бронзові браслети, вироби із заліза зустрічаються значно рідше і вирізняються більшою масивністю дроту у порівнянні з коротичанським браслетом (Петренко 1978, 54, табл.42, 11, 14, 23; 42, 7).

Дату поховання визначають тип поховальної споруди та наконечника списа. Катакомби II типу з'являються в пам'ятках Північного Причорномор'я лише в IV ст. до н.е. (Ольховський 1991, 94). Цим же часом датуються усі сіверськодонецькі катакомби з визначеними датами.

Близькі хронологічні рамки мають і поховальні комплекси, до складу інвентарю яких входили наконечники списів з широким гостролистим пером – курган біля с. Красний Поділ датується в межах першої половини IV ст. до н.е. (Полин 1984, 118), № 487 поблизу с. Макіївка – серединою IV – першою половиною III ст. до н.е. (Галанина 1977, 26), № 4 біля с. Новоселка – рубежем V-IV або першою половиною IV ст. до н.е. (Бессонова 1994, 26, 29), поховання 1 кургану № 1 поблизу с. Яснозор'є – останньою чвертю V ст. до н.е. (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1994, 47), № 14 Стеблівського могильника – першою половиною IV ст. до н.е. (Скорый 1997, 58), № 25 Пісочинського могильника – кінцем V – першою половиною IV ст. до н.е. (Бабенко 2005, 167).

Це дозволяє визначити хронологічні рамки коротичанського поховання межами IV ст. до н.е.

Що стосується етнічної атрибуції коротичанського похованого, можемо з упевненістю стверджувати про його іноетнічність по відношенню до місцевого населення. Однак відсутність серед інвентарю поховання насамперед яскравих етномаркованих виробів заважає однозначному визначенню етносу небіжчика на користь східного (савромато-сірматського) чи південного (власне скіфського зразка IV ст. до н.е.) походження похованого. Разом з тим тип поховальної споруди та досить широка репрезентативність саме в степових пам'ятках Північного Причорномор'я похованих з аналогічним орієнтуванням та особливостями положення кінцівок кістяка спонукає нас більше схилитися на користь походження небіжчика із території вказаного регіону.

Література

Бабенко Л.І. Песочинский курганный могильник скифского времени. Харьков, 2005.

Бабенко Л.І. Поховання воїна-вершника скіфського часу поблизу смт Коротич на Хар-

ківщині // Одинадцяті Сумцовські читання. Харків, 2006.

Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. Курганы скифского времени Харьковской области (северскодонецкий вариант). Киев, 2000.

Бессонова С.С. Курганы Лесостепного Поджубья // Древности скифов. Киев, 1994.

Бунятян Е.П. Погребальный обряд рядовых скифов Южной Херсонщины (по материалам Краснознаменской экспедиции) // Курганы Южной Херсонщины. Киев, 1977.

Вязьмитина М.И. Золотобалковский могильник. Киев, 1972.

Галанина Л.К. Скифские древности Поднепровья (Эрмитажная коллекция Н.Е. Бранденбурга) // САИ. Вып. Д1-33. 1977.

Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Новые погребения раннего железного века в Поросье // Древности скифов. Киев, 1994.

Либеров П.Д. Памятники скифского времени бассейна Северского Донца // МИА. № 113. 1962.

Ольховский В.С. Погребально-поминальная

обрядность населения Степной Скифии VII-III вв. до н.э. Москва, 1991.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII-III вв до н.э. // САИ. Вып. Д4-5. 1978.

Полин С.В. Захоронение скифского воина-дружинника у с. Красный Подол на Херсонщине // Вооружение скифов и сарматов. К., 1984.

Савченко Е.И. Вооружение и предметы снаряжения населения скифского времени на Среднем Дону // Археология Среднего Дона в скифскую эпоху. Москва, 2004.

Скорый С.А. Стеблев: скифский могильник в Поросье. Киев, 1997.

Смирнов К.Ф. Савроматы: Ранняя история и культура сарматов. Москва, 1964.

Черненко Е.В. Длинные копья скифов // Древности Евразии в скифо-сарматское время. Москва, 1984.

Шрамко Б.А. Курганы у с. Веселое в Харьковской области // ВХУ. Вып. 25, 1992.

Шрамко Б.А., Бойко Ю.Н. Раскопки курганов и майданов в бассейне р. Мерлы // ВХУ. Вып. 22. 1988.

Аксенов В.С., Хоружая М.В.

Харьковский исторический музей

Новые исследования Нетайловского могильника

Аксенов В.С., Хоружая М.В. Нові дослідження Нетайлівського могильника. У 2006 р. експедиція Харківського історичного музею продовжила дослідження Нетайлівського могильника. Усього за сезон було розкопано 13 поховань (№ 432 – 444). Датуються дослідженні поховання кінцем VIII – першою половиною IX ст.

Aksienov V.S., Khoruzha M.V. New researches of the Netailivsky burial field. 13 burials (№432 – 444) of the Netailivsky burial field were excavated by the expedition of the Kharkiv historical museum during the season of 2006. These burials refer to the end of the 8th century – first half of the 9th century.

Нетайловский грунтовой могильник салтовской культуры расположен на краю первой надпойменной террасы левого берега Печенежского водохранилища (р. Северский Донец), в 100 м от восточной окраины с. Металловка Волчанского р-на Харьковской обл. (в 500 м к востоку от берега водохранилища) (рис. 1). Он был открыт и первоначально исследовался в 1959–1961 гг. археологической экспедицией ИА АН УССР под руководством Д.Т. Березовца (Березовец 1962, 18 – 22).

С 1991 г. исследования Нетайловского могильника возобновились отрядом Новоостроенной экспедиции Харьковского госуниверситета под руководством А.В. Крыганова. За исключением 1993 г., когда на могильнике работала экспедиция Харьковского исторического музея под руководством В.С. Аксенова (Аксенов 2006, 51 – 63), А.В. Крыганов являлся единственным исследователем Нетайловского могильника до 2004 г. (Крыганов 1993, 93 – 94; Крыганов 1993, 54 – 56; Крыганов, Чернигова 1993, 35–42).

В 2002–2004 гг. к исследованиям могильника подключилась археологическая экспедиция Международного Соломонова университета и Международного центра хазароведения под

руководством В.К. Михеева (Аксенов, Михеев 2005, 134 – 156; Аксенов, Хоружая 2005, 199 – 215). В 2004 г. исследованием памятника параллельно занимались: археологическая экспедиция Института археологии НАН Украины под руководством А.В. Комара, охранный археологическая экспедиция под руководством А.В. Крыганова и археологическая экспедиция Международного Соломонова университета. Общее руководство двумя последними экспедициями было возложено на доцента Харьковско-го педагогического университета им. Г.С. Сковороды В.В. Колоду. В период с 1991 по 2004 г. на Нетайловском могильнике общими усилиями было выявлено и исследовано 307 захоронений салтовской культуры, а общее количество погребений достигло 431.

В 2005 г. санкционированные и планомерные исследования на Нетайловском могильнике не проводились. Именно в это время, осенью 2005 г., на могильнике были отмечены следы грабительских раскопок. Весной 2006 г. во время плановых обследований состояния памятника сотрудниками были зафиксированы новые факты грабительских раскопок на могильнике, о которых были информированы Органы